

ASPECTE ALE PROCESULUI DE ACCELERARE A RITMULUI DE MUNCĂ ÎN GOSPODĂRIA ȚĂRĂNEASCĂ BIHOREANĂ (SEC. XVIII—XIX)

de

BARBU ȘTEFĂNESCU

Avem în vedere accelerarea muncii în cadrul gospodăriei țărănești, gospodărie înțeleasă, în spiritul Școlii sociologice de la București condusă de D. Gusti, ca unitate social-economică nucleu, „unitate de muncă, în care fiecare membru, de la bătrîn la copil își are rostul său bine definit“, a cărei viață este supusă „imperativului grav al muncii“¹. Preferăm termenul de gospodărie celui de familie pentru că în perioada la care ne raportăm întîlnim adesea mai multe familii în cadrul unei gospodării.

În elaborarea acestei comunicări pornim de la premiza importanței pe care a avut-o de-a lungul istoriei munca permanentă a țărănimii și cînd spunem țărănime înțelegem, pînă în urmă cu cîteva decenii peste 80% din totalul populației spațiului etnic românesc. În secolele XVIII—XIX „lumea nu este (încă) decît o imensă țărănime“². Etnologia istorică, disciplină căreia i se aliniează și rîndurile de față, se încadrează aceluia curent al istoriografiei contemporane care „este în căutarea destinului majoritare“³, coborînd cît mai mult „spre omul concret, făuritor ascuns al vremilor pe care le supoartă“⁴. „Țăranii mai întii, adică hrana oamenilor, numărul oamenilor — iată regula tăcută a destinului acestei epoci“ — afirma F. Braudel, referindu-se la alt spațiu și la altă secvență temporală, afirmație rămasă însă valabilă pentru regiunile noastre în secolele amintite, — deoarece, continua marele istoric francez, „Fie pe termen lung, fie pe termen scurt viața agricolă este determinantă. Va susține ea oare greutatea crescîndă a numărului oamenilor, luxul orașelor, atît de strălucitor încît nu-l mai găsim decît pe el? Aceasta este problema crucială a fiecă-

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică *Noi rezultate ale cercetării istoriografice bihorene*, Oradea, 25 februarie 1989.

¹ Ștefania Cristescu Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, extras din monografia „*Drăguș, un sat din Țara Olului*“, întocmită de Institutul de științe sociale al României, București, 1940, p. 1—2, 12—13.

² Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe—XVIIIe siècle)*, tom I-er, Librairie Armand Colin, 1967 (în continuare: Fernand Braudel; *Civilisation...*), p. 32.

³ Idem, *Jocurile schimbului*, vol. II, Editura Meridiane, București, 1985, p. 43.

⁴ Paul Simionescu, *Etnoistoria — convergență interdisciplinară*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983, p. 84.

rei zile, a fiecărui secol. Restul, prin comparație, este aproape derizoriu⁵. Chiar dacă sîntem tentați, în mod firesc, să suspectăm afirmația lui Braudel de o anumită exagerare, viața agricolă, agricultura înțeală ca tehnică de producție, este, pentru spațiul nostru, încă „marea industrie a oamenilor“. În pofida acestui adevăr însă, la noi ca și aiurea, „în ciuda gesturilor de bunăvoință“, istoricii specialiști au dat puțină atenție tehnicilor de agricultură⁶ și mai puțină încă implicațiilor pe care noutățile tehnice le au în viața comunităților rurale, „căci agricultura se schimbă, oricît de încete ar fi schimbările ei“⁷. Stabilitatea modurilor de producție ale societăților tradiționale, încetineala anumitor evoluții, datorată „forței de rezistență a civilizațiilor legate de pămînt“⁸, cărora le este proprie „durata lungă“, a evoluțiilor lente braudilene, nu exclud „nici modificarea, nici schimbarea, care este cel mai adesea un progres“⁹.

Din capul locului trebuie să precizăm că agricultura țărănească, la nivelul zonei noastre de referință, își păstrează în cele două secole la care ne raportăm caracterul predominant tradițional, atribuit conferit de obicei agriculturii preindustriale. Noutățile care pătrund totuși îi conferă însă o serie de caracteristici noi, care, altoite de fondul tradițional, vor crea o nouă tradiție, ce se va transmite în linii mari pînă la colectivizarea agriculturii și chiar pînă astăzi. De aceea în rîndurile care urmează nu ne propunem să căutăm „regulile care prea multă vreme au ținut omeneirea într-o stabilitate destul de greu explicabilă“ ci să decelăm primele începuturi, primele semne ale „mutației fantastice ce trebuia în mod inevitabil să urmeze“¹⁰.

Primul punct al înnoirilor în agricultura țărănească bihoreană este oferit de generalizarea culturii porumbului la nivelul secolului al XVIII-lea. În această istorie a structurilor agrare de lungă durată, introducerea porumbului se constituie într-un eveniment, în accepțiunea pe care Henri Pirenne o dădea acestui termen, aceea de eveniment „important“, cu consecințe care se repercutează pînă departe în timp și spațiu¹¹. În zona noastră ca și în multe alte zone ale continentului european sosirea porumbului este un adevărat miracol într-o lume în care foamea „mai era încă încorporată regimului biologic ale oamenilor“, mai cu seamă al țărănimii, pentru că ea nu are niciodată rezerve¹², idealul pe care îl are în față fiind obținerea unei recolte suficiente pentru a asigura „sudura“ cu recolta virtuală a anului următor; foamea, mizeria, bolile, între care ciuma nu constituie decît „o maladie în mijlocul altora“¹³, se accentuează în Bihor în cursul ultimilor două decenii ale secolului al XVII-lei și în primele

⁵ Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (în continuare: Fernand Braudel, *Mediterana...*), vol. V, Editura Meridiane, București, 1986, p. 163.

⁶ Idem, *Structurile cotidianului*, (în continuare: Fernand Braudel, *Structurile...*), vol. II, Editura Meridiane, București, 1984, p. 199.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Fernand Braudel, *Mediterana...*, vol. IV, Editura Meridiane, București, 1986, p. 120.

⁹ Pierre Chaunu, *La civilisation de L'Europe des Lumiers*, Arthand, 1971, p. 32.

¹⁰ Fernand Braudel, *Structurile...*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1984, p. 13.

¹¹ Idem, *Mediterana...*, vol. V, p. 7.

¹² Idem; *Civilisation...*, p. 54—56.

¹³ *Ibidem*, p. 60.

două decenii ale secolului următor; este tocmai intervalul în care, pe fundalul războaielor turco-austriece și racoțiene, a unor frecvente accidente climatice, cauzate de „mica eră glacială“ a secolului al XVII-lea (înghețuri târzii, grindine), a unor repetate invazii de lăcuste, foametea și însoțitoarele sale obligatorii, epidemiile, sînt tot mai frecvente. Cu concursul acestor împrejurări, porumbul, cu o productivitate incomparabil mai mare ca a cerealelor tradiționale și care se încadra perfect habitudinilor alimentare locale dar și grație aportului de proteină, de ulei, pe care însoțitoarele sale tradiționale îl aduc, cunoscut fiind faptul că porumbul nu sosește singur ci el este doar elementul central al unei simbioze care mai cuprinde fasolea, dovleacul, floarea soarelui¹⁴, este adoptat rapid, spontan și de o manieră generală în lumea țărănească transilvăneană, în totală contradicție cu generalizarea celeilalte culturi „americane“, cartoful, impus, după mai bine de un secol, prin măsuri administrative¹⁵, poate tocmai din cauza neputinței sale de a se alinia de la început tradițiilor alimentare locale, fenomen general european, pentru că peste tot din cartofi s-a încercat mai întîi să se producă făină și pîine¹⁶. Oricum, porumbul se transformă repede dintr-o cultură conjuncturală într-una structurală a agriculturii românești. Mai mult, tinde să devină exclusivist, să instaureze o adevărată tiranie, împotriva căreia guvernul transilvănean ia, în sec. XVII—XVIII, o serie de măsuri restrictive. Încă la 1688 interzicea cultivarea cu porumb a ogorului desemnat pentru grîu, interdicție care este repetată în 1722, cînd din nou se interzice țăranilor să semene porumb în terenurile destinate grîului sau în vie¹⁷.

Introducerea sa produce o reacție tehnologică în lanț. Porumbul contribuie la mărirea suprafețelor cultivate: în general el se introduce în pîrloagă, reducînd-o ca suprafață. În același timp introducerea sa reabilitează culturile de primăvară care, după generalizarea grîului de toamnă și reducerea suprafețelor semămate cu mei, nu puteau echivala nici ca importanță, nici ca suprafață cultivată, cerealele de toamnă, dar pe cît posibil nu reduce nici suprafețele ocupate de acestea; o dată cu generalizarea porumbului agricultura regiunilor noastre nu mai mizează pe o singură plantă dominantă, ci pe două, dualitate păstrată pînă astăzi. Iată două premise obligatorii pentru trecerea spre sisteme agricole superioare. Introducerea porumbului în satele cu hotăre organizate în două cîmpuri — majoritare în regiunile noastre în momentul apariției sale — este principalul factor care conduce la adoptarea pe scară largă a sistemului de cultură cu trei cîmpuri¹⁸, cel mai avansat sistem agricol pînă în secolul al XVIII-lea, el însuși o formă de intensificare a agriculturii¹⁹, deși nu tre-

¹⁴ Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, București, 1975, p. 45; Traian Stoianovich, *Le mais dans les Balkans*, în *Annales. Economies. Societes. Civilisations*, nr. 5, 1966, p. 1030.

¹⁵ Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, 1974, Oradea, 1975, p. 55.

¹⁶ Fernand Braudel, *Civilisation...*, p. 126.

¹⁷ Nicolae Moldovan, *Documente de arhivă privitoare la unele reglementări agricole în Transilvania (sec. XVIII—XIX)*, în *Ialomița. Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 67.

¹⁸ Barbu Ștefănescu, *Considerații asupra tehnicii agricole din Bihor în secolul al XVIII-lea. Sistemele de agricultură*, în *Crisia*, XIV, Oradea, 1984, p. 407—409.

¹⁹ A. Birnie, *Histoire économique de l'Europe (1860—1932)*, Payot, Paris, 1932, p. 33.

buie scăpat din vedere și un alt aspect: în satele cu pământ neproductiv, randamentul slab al cerealelor păioase (1,5—5 la 1) determină înlocuirea acestora cu porumb, în ciuda măsurilor restrictive²⁰; la 1720 multe localități bihorene, în exclusivitate cu populația românească, sînt amintite ca avînd în cultură numai porumb²¹; cultivarea doar a porumbului devine în această situație un factor limitativ în ceea ce privește trecerea spre sisteme de cultură superioare. Fenomenul general este însă alterarea sa cu cerealele de toamnă și cu pirloaga. Din punct de vedere tehnic introducerea porumbului mai prezintă și alte avantaje: ca plantă prășitoare beneficiază de cel puțin două sape care pregătesc mai bine terenul pentru cultura grîului; grîul semănat în porumbiște are nevoie doar de o arătură, care pe deasupra se execută și mai ușor (într-un timp mai scurt, cu un efort mai redus); prin cele două prașile locul se curăță mai bine de buruieni, ușurînd astfel plivitul grîului. Adoptarea ușoară și rapidă a cultură nu a presupus un instrumentar și atitudini corporale noi, ea încadrîndu-se în întregime bagajului tehnic tradițional: semănatul porumbului s-a făcut manual, deasupra brazdei, sub arătură sau în cuib; prășitul s-a executat cu sapa, unealtă existentă în fiecare gospodărie pentru lucrutul grădinii sau a viei; pentru recoltare s-a recurs la ajutorul secerei, unealta suverană în recoltarea cerealelor păioase; pentru treierat tehnica baterii a fost și ea repede adoptată; doar pentru depozitat a fost necesar să apară în cadrul gospodăriei un element arhitectonic nou: pătulul, care se inspiră însă și el dintr-o serie de elemente preexistente (pătulul pentru fin combinat cu coșara pentru cerealele păioasă)²². Astfel, putem afirma că noua cultură a corespuns economiei agrare tradiționale și în același timp a modificat-o²³.

Un alt element de care trebuie să se țină seama este faptul că fazele ciclului său vegetativ și a lucrărilor pe care le necesită nu se suprapun peste cele ale cerealelor tradiționale: semănatul urmează după ce cerealele păioase de primăvară erau puse de mult în pământ; cele două prașile pe care le presupune pot fi efectuate pînă la începutul cositului finului și apoi a seceratului, pentru ca recoltarea sa (culesul) să se efectueze în intervalul dintre seceratul și semănatul grîului de toamnă. Nu se suprapune astfel peste nici unul din vîrfurile calendarului agricol preexistent; creează însă alte vîrfuri în acest calendar, aglomerîndu-l²⁴. Față de un calendar agricol, care într-o schemă foarte simplificată presupunea: arătura și semănatul cerealelor de primăvară în martie, plivitul în mai-iunie, cositul finului și seceratul în iulie-august, treieratul în august-septembrie dacă se executa prin călcare), semănatul grîului de toamnă în octombrie, calendarul nou are mai multe perioade de vîrf: în martie arătura și semă-

²⁰ Filiala Arhivelor Statului Oradea, *fond Prefectura județului Bihor* (în continuare F.A.S.O., *fond Prefectura . . .*), dosar 159, f. 46, 53, 66.

²¹ Barbu Ștefănescu, *Considerații asupra nivelului tehnicii agricole din Bihor în secolul al XVIII-lea. Implicații ale introducerii și generalizării culturii porumbului*, în *Crisia*, XVIII, Oradea, 1983 (în continuare: Barbu Ștefănescu, *Implicații . . .*), p. 178.

²² Lucia Apolzan, *Carpații — tezaur de istorie. Perenitatea așezărilor risipite pe înălțimi*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1987, p. 316.

²³ George Maior, *România agricolă*, Ediția a II-a, București, 1911, p. 116.

²⁴ Barbu Ștefănescu, *Implicații . . .*, p. 179—180.

natul ovăzului și al grîului de primăvară; la sfîrșitul lui aprilie și începutul lui mai semănatul porumbului; a doua jumătate a lunii mai și prima decadă a lunii iunie săpatul porumbului; iunie-iulie-august (în funcție de zonă) cositul finului și seceratul grîului; august-septembrie treieratul (cînd se efectua prin călcare); în septembrie-octombrie culesul porumbului; în octombrie, începutul lui noiembrie semănatul grîului de toamnă.

Iată deci un efort mai mare care se cerea acum gospodăriei țărănești și totodată aproape continuu, din martie pînă în noiembrie. Evident avem în vedere o gospodărie țărănească ce deține o sesie de mărime mijlocie. Ceea ce am semnalat este efortul depus exclusiv pentru propria economie dar trebuie să avem în vedere adesea dublarea acestui efort prin achitarea obligațiilor din cadrul robotei, aspect pe care-l lăsăm intenționat în afara comunicării noastre, el fiind mai mult abordat de literatură de specialitate²⁵.

Mărirea, surplusul de efort, se împarte pe ambele sexe, dar crește mai ales gradul de implicare a femeii în muncile exterioare „bastionului spațiului feminin” cum numea Lucien Roulin casa, ieșirea sa mai deasă în spațiul public, cîmp de desfășurare în principal al muncii masculine²⁶. Ei îi revine rolul esențial în trecerea noului vîrf al calendarului agricol, cel al prășitului, care se adaugă unui alt vîrf al amintitului calendar în care femeia se află încă în centrul muncilor cîmpului: seceratul, efectuat cu secera, în care rolul bărbatului este în principal de a lega și clădi crucile²⁷. Așadar față de perioadele anterioare femeia este mai solicitată, este nevoită să stea mai mult în afara spațiului „privat” al casei care îi este specific²⁸ și anume în două dintre perioadele cele mai solicitante din punct de vedere al efortului fizic. Această solicitare exterioară mărită se face în paralel cu îndeplinirea atribuțiilor ce-i revin exclusiv în mediul său specific, cel domestic de la care nu putea face nici un rabat: cele privind maternitatea, îngrijirea copiilor, bolnavilor și a bătrînilor, prepararea și conservarea produselor alimentare, asigurarea îmbrăcămîntei și înfrumusețarea interiorului dar și aplicarea numeroaselor practici magice, constituite dintr-un adevărat sistem tehnic al magiei, chemat să susțină, să întărească și adesea să „legalizeze” în ochii comunității efortul tehnicilor materiale, pozitive²⁹, să înlăture nesiguranța materială și morală care domină mentalitatea țărănească³⁰. Prestigiul muncii masculine în societățile

²⁵ Ștefan Imreh, *Contribuții la problema utilizării forței de muncă a iobagilor*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, VIII, Cluj, 1965, p. 127—172; Ana Ilea, *Obligațiile în muncă pe domeniul capîtlului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 237—243; Ileana Șuta, *Utilizarea forței de muncă iobăgești pe pămînturile alodiale din domeniul de Oradea, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări științifice, seria B, istorie*, 1978—1979, Oradea, 1979, p. 155—162.

²⁶ Daniele Masson, *Les femmes de Breb (Maramureș, Roumanie)*, în *Études et Documents Balkaniques*, 4, Paris, 1982, p. 97.

²⁷ *A Magyar Mezőgazdaság technikai újításai a 19—20 században (Technical Innovation in Hungarian Peasant agriculture 19-th—20-th centuries)*, Budapeșt, 1982, p. 72—76.

²⁸ Daniele Masson, *op. cit.*, p. 25.

²⁹ Ștefania Cristescu Golopenția, *op. cit.*, p. 18.

³⁰ Jaques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, Editura științifică, București, 1970, p. 276.

tradiționale este astfel contrabalansat de puterea atribuită magiei, de legătura cu forțele oculte, instrument care se afla în mâinile femeii³¹. Abia generalizarea la nivelul secolului al XIX-lea a cositului cerealelor păioase va aduce „o nouă combinație în organizarea muncii“, o reducere a rolului femeii în unul din momentele de vîrf ale calendarului agricol; pentru generalizarea coasei trebuie însă așteptat un alt moment de alertare în cadrul muncilor agricole, datorat cuprinderii tot mai accentuate a gospodăriei țărănești în producția pentru piață³²; pentru a fi posibilă trecerea de la seceră la coasă era necesară existența mai întîi a unei producții suficientă cantitativ pentru a putea fi neglijate cu bună știință pierderile de boabe prin scuturarea spicelor la contactul violent cu lama coasei; procedeul cositului grînelor nu este necunoscut secolelor anterioare dar o producție de subzistență strictă nu-și putea permite să piardă nici un bob din recoltă; pe de altă parte însă cosirea scurta perioadă de recoltare, timpul economisit putînd fi utilizat la efectuarea altor lucrări. Oricum, prin această mutație simplă dar semnificativă pentru accelerarea ritmului de lucru, rolul femeii devine secundar la recoltatul păioaselor: adună grîul în „mănuși“, eventual leagă; muncă auxiliară, plătită ca atare: doar jumătate din retribuția bărbatului; da, numai că munca femeii a fost plătită la jumătate de preț din cea a bărbatului și cînd era personajul principal la secerat. Oare nu și posibilitatea unei retribuiri de două ori mai mici a fost una din cauzele care au păstrat utilizarea secerii așa de mult timp la scara întregului continent?

Revenind la cultura porumbului, la rolul său în trecerea spre sistemele de cultură cu asolament forțat, desfășurat pe mai multe cîmpuri, în mai mulți timpi, trebuie să precizăm că și din acest punct de vedere munca țărănească se intensifică. Cum? Cultivînd 2/3 din pămînt față de 1/2; prin obligativitatea de a avea pămînturi în toate cele trei cîmpuri și în cadrul fiecărui cîmp în toate sectoarele, pentru o distribuire cît mai uniformă în cadrul sesiei atît a pămînturilor bune cît și a celor rele, pentru ca o calamitate abătută asupra unei părți a hotarului să afecteze pe toți locuitorii, dar să nu afecteze pe nimeni în chip fatal; se ajunge la o excesivă fărîmîțare a loturilor, aflate la distanțe mari unele de altele³³; se mărea astfel efortul de acoperire a acestor distanțe, mai multă energie pentru depășirea unor timpi morți. Distanțele cresc nu numai în cazul hotarelor satelor cu asolament forțat, creșterea terenurilor de cultură la marginea hotarului, urmare firească a sporului demografic accentuat, mărește și ea distanțele, asociate adesea și cu dificultatea efectuării transporturilor, în zone cu relief accidentat. Acest efort de acoperire a distanțelor, a timpilor morți pe care îi presupune străbaterea lor este colosal pentru societățile tradiționale; nimic nu afectează mai greu gospodăria țărănească în cadrul robotei decît căraușiile pe distanțe lungi, efectuate pe drumuri defundate, cu căruțe la care adesea piesele metalice nu se întîlneau de fel, cu animale mult inferioare calitativ celor din zilele noastre, căraușii ce se soldau adesea cu pierderea sau deprecierea inventarului viu și mort. Tot aceleași

³¹ Daniele Masson, *op. cit.*, p. 88.

³² *Histoire generale des techniques*, tom. III: *L'Expansion de machinisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968, p. 555.

³³ Liviu Botezan, *Organizarea pămînturilor arătore și a fînațelor iobăgești din Transilvania în perioada 1795—1820*, în *Apulum*, VIII, 1971, p. 157—166.

considerente de scurtare a distanțelor și de suprimare a transporturilor dificile determină tendința de dispersare în hotar a locuirii în zonele de munte, pentru ocuparea noilor pământuri obținute individual.

Referindu-ne la sistemele comunitare, cu trei cîmpuri, cu tendința de a se transforma uneori în patru cîmpuri, trebuie să remarcăm gradul înalt de ritmare a muncii la nivelul întregii comunități. Într-adevăr, sistemele comunitare presupune o disciplină mai accentuată a muncii³⁴; reglementările colective, drepturile comunitare, turma comună, sînt elemente care redau „solidaritatea grupului“; constrîngerile comunitare pe care le presupune (oprirea la aceeași dată a cîmpurilor, dar mai ales obligativitatea ca aceste cîmpuri să fie eliberate la aceleași date, pentru a fi puse la dispoziția turmelor comune în virtutea dreptului de „vane pature“ (pășunat liber)³⁵, făceau necesară și obligatorie executarea muncilor în aceleași zile, cu participarea întregii comunități; arat-semănatul, seceratul sau alte munci importante dădeau cîmpurilor aspectul unui furnicar în care termenele precise și strînse de executare a lucrărilor înlesneau și totodată făceau necesară munca de intrajutorare.

Productivitatea sporită a porumbului, adăugată randamentelor mai mari în cazul cerealelor păioase obținute pe terenurile cele mai bune, odihnite uneori decenii în șir, coroborate cu o populație rară, creează o stare pe care am pute-o numi euforică în deceniile de liniște ce au urmat războaielor rakociene începînd cu deceniul II al secolului al XVIII-lea; ea este însă o premiză pentru reluarea sporului demografic într-o manieră explozivă, ne mai întîlnită anterior; abia de acum „viața se impune definitiv asupra morții, luînd-o de acum sistematic înaintea rivalei sale“, pentru a-l cita din nou pe F. Braudel³⁷, și aceasta în ciuda sincopelor care mai apar, de tipul mării foamete din primele două decenii ale secolului al XIX-lea; o populație mai numeroasă are nevoie, în mod firesc, de mai multă hrană; pentru sporirea cuantumului de hrană lumii țărănești biho-rene i se oferă puține posibilități; cea mai importantă este tot cea tradițională, extensivă, de mărire a suprafeței pămînturilor cultivate; este nevoie de mai mult pămînt tocmai acolo unde el este cel mai puțin productiv; pentru a obține aceeași cantitate de hrană este necesar mai mult pămînt la munte decît la șes³⁸ ori tocmai satele din zonele de deal și munte, mai ferite, departe de itenerarele militare, au creșterea demografică cea mai explozivă, atîng primele un „optim al populației“³⁹; recurgerea la defrișare atînge repede însă un nivel în apropierea plafonului maxim⁴⁰; trebuie căutate deci alte căi; sporirea randamentelor la unitatea de suprafață nu se realizează, nu se mențin nici măcar randamentele din 1720; pămîntul cultivat cu porumb sau cu asociația cerealieră grîu-porumb se

³⁴ Henri H. Stahl, *Amintiri și gînduri*, Editura Minerva, București, 1981, p. 123.

³⁵ Albert Soboul, *La civilisation et la Revolution française*, tome I, Arthand, Paris, 1970, p. 48.

³⁶ Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 123—124.

³⁷ Fernand Braudel, *Civilisation...*, p. 54.

³⁸ Idem, *Structurile...*, vol. I, p. 63; Gorge Duby, Robert Mandrou, *Histoire de la civilisation française*, tom. I, Armand Colin, f.a., p. 14.

³⁹ Fernand Braudel, *Mediterana...*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1985, p. 78.

⁴⁰ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orîndurii tributale*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 92.

epuizează repede în condițiile unei gunoiri insuficiente; randamentele scad sau în tot cazul se mențin la un nivel scăzut⁴¹. O mare parte a satelor bihorene se află în această situație de a nu-și putea asigura din agricultura proprie necesarul de hrană sau de bani pentru că, se știe, și cele mai închise economii au modestele lor nevoi de numerar⁴²; și pînă acum o parte a hranei era procurată fie din afara agriculturii, fie, rămînînd agricultori, din afara propriului teritoriu. În contextul temei comunicării noastre ne interesează cel de-al doilea aspect al problemei: intensificarea muncii la nivelul gospodăriei țărănești, participantă la muncile agricole din cîmpie, participare ce devine fenomen de masă. Dacă în conștiința din 1720 sînt amintite puține sate care participă la aceste munci, la 1770, la nivelul zonei Beiușului este deja un fenomen general⁴³. În primele decenii ale secolului următor era atît de important încît autoritățile se gîndeau serios să-l elimine în cazul țăranilor care, din aceste motive, nu-și cultivau pămînturile proprii⁴⁴. În tot cursul secolului al XIX-lea fenomenul nu încetează să se intensifice: marii proprietari preferă adesea munca salariată muncii forțate a iobagului în cadrul robotei, devenită din ce în ce mai nerentabilă. Prin reglementările urbariale de la mijlocul secolului al XIX-lea marii proprietari pierd în totalitate munca servilă gratuită. Nu au nici fonduri pentru a achiziționa mașini. Soluția este tot recurgerea la munca țărănească sezonieră în perioadele de vîrf ale calendarului agricol, cu precădere la secerat. Introducerea pe scară largă a porumbului pe marile latifundii — mult mai tîrzie decît pe loturile țărănești — pune de la început problema muncii în parte care se va păstra pînă la cooperativizare. Astfel, țăranii din zona de munte și de deal, profitînd de diferența de 2—3 săptămîni de ciclu biologic dintre șes și zona lor, participă la aceste munci în număr din ce în ce mai mare⁴⁵. Între anumite sate de munte și anumite sate din cîmpie se stabilesc legături durabile pe baza colaborării repetate an de an: aceeași țărani de la munte angajează adesea în aceleași sate de cîmpie mai multe munci succesive: săpatul porumbului, cositul fînului, seceratul, culesul porumbului; dar aceeași țărani trebuie să execute, în principal, aceleași munci și acasă; se instituie astfel un permanent du-te-vino între satul propriu și satele de cîmpie pentru executarea acestor munci duble; aratul și semănatul culturilor de primăvară acasă, săpatul porumbului în cîmpie — săpatul porumbului acasă, cosit-secerat (treierat) în cîmpie, secerat-cosit acasă, cules la cîmpie cules acasă, cărora li se adaugă și deplasările pentru transportarea acasă a retribuției; toate impun eforturi mari cu deplasările, aproape în exclusivitate pe jos chiar și după apariția căilor ferate, adesea „la distanțe lungi și grele“, cum se exprimau multe sate la 1770⁴⁶. Iată deci un țăran pus în situația de a-și alerta de două ori cel puțin ritmul de muncă. Mecanismul descris este propriu satelor care mergeau „la sigur“

⁴¹ Barbu Ștefănescu, *Participarea locuitorilor din zona Beiușului la muncile agricole din cîmpie (I)*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 354.

⁴² *Ibidem*, p. 357.

⁴³ Barbu Ștefănescu, *Participarea...* (I), p. 360.

⁴⁴ Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 55.

⁴⁵ Ioan Luca Ciomac și Valeriu Popa Necșa, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice*, București, 1938, p. 30.

⁴⁶ F.A.S.O., *fond Prefectura...*, dosar 166, f. 249—249 v., 254 v.—255, 257—258 etc.

în cîmpie, care-și aveau reglementate condițiile deplasării în momentul în care se puneau în mișcare; majoritatea țăranilor sezonieri nu aveau însă asigurate contracte sau înțelegeri prealabile, fiind nevoiți să se deplaseze din sat în sat, să se expună pentru a fi angajați în locuri anume din târguri, la încrucișări de drumuri, în fața bisericilor sau lângă fîntîni, locuri devenite adevărate „piețe ale muncii“, cei angajați rămîneau, ceilalți se puneau din nou în mișcare, încercîndu-și norocul în altă parte, pînă cînd, hărțuiți de efortul inutil sau de foame, erau nevoiți să coboare mult sub prețul obișnuit⁴⁷.

Din cadrul familiei la aceste munci participă toți cei apti pentru deplasare: bărbații în primul rînd, femeile și copiii mai mari. Pe cît era posibil formau echipe („bande“) de secerat constituite în cadrul familiei, formate din trei (un cosaș-bărbat, un mănuncher-femeie, un legător-bărbat) sau din cinci persoane (2 cosași, doi mănuncheri, un legător); cînd acest lucru nu era posibil la nivel familiar, se creau asociații pe considerente de rudenie, de vecinătate sau prietenie. Retribuirea este diferită în cadrul echipei: munca feminină, considerată auxiliară, este plătită doar pe jumătate din cea bărbătească; de aceea interesul fiecărui gospodării era să trimită la aceste munci sezoniere cît mai mulți bărbați⁴⁸.

Intensificarea acestor munci cauzate de posibilități de cîștig mai mari, cu eforturi intense, e drept, dar de scurtă durată, rețin din ce în ce mai mult pe locuitorii munteni, prin partea cea mai importantă calitativ a forței de muncă familială, la cîmpie. Diferența de ciclul vegetal dintre munte și șes se dovedește insuficientă pentru intenția țăranului de a fi în momentul optim al fiecărei lucrări agricole și în cîmpie și acasă. Trebuind să opteze, va opta pentru cîmpie, de fiecare dată cînd i se oferea această ocazie, cu toate că, trebuie să precizăm, posibilitățile de cîștig oferite de cîmpie sînt fluctuante, în funcția de calitatea anului agricol. Astfel asistăm la acest fenomen paradoxal, la tendința țăranului de la munte de a deveni din ce în ce mai mult un agricultor de cîmpie în dauna agriculturii proprii ale cărei faze de derulare își pierd din calitate, se depreciază prin neexecutarea la timp sau prin executarea lor de către bătrîni și copii⁴⁹.

Lăsăm la o parte intenționat un alt aspect al problemei valabil pînă la desființarea iobăgiei: necesitatea executării muncilor în cadrul robotei, pretinsă prioritar în perioadele de vîrf ale ciclului agricol anual⁵⁰.

Timpu nu ne permite să abordăm și alte aspecte ale fenomenului de accelerare a ritmului de muncă în cadrul gospodăriei țărănești, fenomen firesc în condițiile ieșirii sale din „indiferența față de timp“ manifestată vreme de veacuri⁵¹. Evident, un studiu mai amplu dedicat acestei chestiuni trebuie să aibă în vedere o serie de alte aspecte pornind de la îmbunătățirea calitativă a instrumentarului în legătură cu vulgarizarea mai accentuată a metalului, atît de bine pusă în evidență la noi de satele din

⁴⁷ Barbu Ștefănescu, *Participarea țăranilor din zona Beiușului la muncile sezoniere din Cîmpia de Vest (II)*, în *Crisia*, XVI, Oradea, 1986, p. 376—377.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 371.

⁴⁹ Barbu Ștefănescu, *Participarea...*, (I), p. 362—363.

⁵⁰ Ileana Șuta, *op. cit.*, p. 158—159.

⁵¹ Jaques Le Goff, *op. cit.*, p. 243.

jurul Vașcăului, și pînă la utilizarea primelor mașini închiriate sau cumpărate de satele noastre prin asociere, de la intensificarea gunoirii ca urmare a reconsiderării creșterii animalelor pe bază de stabulație, pînă la cultivarea plantelor leguminoase de nutreț și noile asolamente fără pîrloagă, care toate conduc spre „noua agricultură“, mai alertă, mai dinamică. Din acest moment munca țărănească se accelerează mai puternic: țăranul se înhamă de acum la un efort continuu; chiar dacă există încă vîrfuri în calendarul agricol anual, ele sînt mai multe, se succed mai repede: sîntem deja departe de calendarul cu două vîrfuri ale activității agricole. „În măsura în care cultivatorul a rămas un lucrător cu brațele sau care nu utilizează decît ajutorul obișnuit al animalelor de tracțiune el este un lucrător învins (coplesit). Pentru a depăși o atare stare va trebui să caute noi mijloace de muncă, să abandoneze vechiul utilaj rutinar pentru unul nou⁵², să depășească mentalitatea unei agriculturi de subzistență în favoarea celei pentru piață; strădanii lungi cu rezultate parțiale doar, pentru că procesul de colectivizare găsește agricultura țărănească încă într-o perioadă de ezitări între vechi și nou.

ASPECTS DU PROCESSUS D'ACCÉLÉRATION DU RYTHME DE TRAVAIL DANS LA FERME PAYSANNE DE BIHOR

(Résumé)

L'étymologie historique essaie de surprendre quelques aspects de l'accélération du rythme de travail dans la ferme paysanne, à partir de certaines mutations techniques et des conceptions se rapportant à l'agriculture, occupation principale des habitants de Bihor entre le XVIII-ème et le XIX-ème siècles. Le premier grand pas dans le système technique traditionnel de l'agriculture de Bihor et de toute la Transylvanie est fait par la généralisation rapide du maïs au XVIII-ème siècle.

L'introduction de la nouvelle culture déclenche une réaction technologique en chaîne: on réduit „pîrloaga“, on détermine le passage plus accentué d'un système de deux à un autre avec trois champs. Il faut tenir compte aussi du fait que les phases du cycle végétatif du maïs ne se superposent pas aux autres céréales traditionnelles: il ajoute de nouveaux points culminants à ce calendrier et l'agglomère. Le surplus d'effort est partagé entre les deux sexes, mais il est à remarquer que le degré d'implication de la femme est de plus en plus grand en ce qui concerne les travaux extérieurs à l'espace domestique: c'est elle qui détient le rôle essentiel dans ce nouveau calendrier agricole (se rapportant au maïs): c'est justement la femme qui va biner la terre. Le passage vers le système agricole avec trois champs à côté du fait qu'on agrandit la surface cultivée annuellement de 1/2 à 2/3 suppose que chaque habitant ait sa terre dans chacune de ces trois „sole“. Cela conduira au morcellement des lots aussi bien qu'à la multiplication des efforts pour suppléer les déplacements.

Le taux démographique accentué durant cette période (du XVIII-ème jusqu'au XIX-ème siècle) instaure évidemment de nouveaux problèmes de subsistance surtout dans la zone de montagne et de colline. Les ressources locales sont insuffisantes, les habitants étant obligés de recourir aux ressources de la campagne, tout d'abord

⁵² *Histoire generale des techniques*, tom. III, p. 555.

par des échanges de marchandises et ensuite davantage participant aux travaux agricoles saisonniers, profitant de cette différence de 2—3 semaines de cycle biologique entre la zone de montagne, colline et celle de la campagne.

La participation à plusieurs travaux agricoles successifs crée souvent un va-et-vient permanent entre les „sole“ propres et celles de la campagne. On faisait les déplacements surtout à pied, avec des efforts bien grands et avec une perte de temps considérable pour les membres de la famille qui y participaient selon les possibilités de travail. On a de la sorte l'image d'un paysan confronté à des problèmes de plus en plus difficiles, „accablé“ par l'accélération du rythme de travail, dans les conditions où les moyens techniques dont il dispose ne se dirigent guère vers la modernisation.